

Вознюк О.В. До проблеми побудови теорії абсурду // Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб.наук.праць / редкол. М.А. Козловець, Н.М. Кофтун, О.В. Чаплінська [та ін.] – Київ: КВІЦ, 2020. – С. 20-25. (За матеріалами V Міжвузівської науково-теоретичної конференції молодих науковців від 4 грудня 2019 року)

Олександр Васильович Вознюк,
доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри
англійської мови з методиками викладання у дошкільній і початковій освіті
Житомирський державний університет ім.Івана Франка

ДО ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ТЕОРІЇ АБСУРДУ

*.. абсурд не в людині і не в світі, а в їх спільній присутності ...
Абсурд народжується із зіткнення людського розуму і безрозсудного
мовчання світу ... Власне кажучи, почуття абсурдності і є цим
розладом між людиною і її життям, актором і декораціями. Всі люди,
які коли-небудь думали про самогубство, відразу визнають наявність
прямого зв'язку між цим почуттям і тягою до небуття ...*

А. Камю [4]

*Психічна діяльність людини відрізняється здатністю продукувати
абсурд і функціонувати в умовах абсурду (здвоювання антагоністичних
реакцій) ... Абсурдність як здатність пов'язувати дві реакції в єдину
форму, частина якої усвідомлюється (збуджена), а частина –
неусвідомлена (загальмована), є основним принципом психічного
функціонування людини ... людина приречена на абсурд, як тварина
приречена на рефлекторне реагування. Абсурд – це інвертована форма
рефлексу. Людина прагне до абсурду як до найбільш комфортної форми
сприйняття дійсності. Звідси незнищенна схильність до ірраціональних
актів, вірувань, забобонів, ризику експериментування. Раціональність –
лише зафіксовані «одиниці» розуміння суцього, причому їх слід
розглядати як тимчасові психічні утворення ...*

О.В.Мазяр [5]

Мислення як здатність людини бути *Homo Sapiens* формується, як вважає Б.Ф. Поршнев, в результаті процесу «збивання мотивів» – з'єднання протилежних психоемоційних станів. Процес антропогенезу при цьому має базуватися на якійсь парадоксальній ситуації. Згідно антропогенетичній теорії Б.Ф.Поршнева, предки людини на якомусь роздоріжжю своєї еволюції, досягнувши статусу видової автотрофності, поєднали в одній просторово-часовій площині (на одній території) два принципово різних біологічних види – хижий і гуманний, які існували спільно в рамках одного племінного співтовариства. Гуманний вид при цьому, в деякому сенсі, служив їжею для хижого виду (що і реалізовувало принцип видової автотрофності).

Ця обставина, як вважає Б.Ф. Поршнев, виражала основний механізм формування самосвідомості та мислення у гуманного виду – *Homo sapiens sapiens*. Дія цього механізму полягає в тому, що ставлення предка гуманної людини до реальності було, в силу наведених вище обставин, амбівалентним; і ця двоїстість зачіпала найбільш глибокі і вітальні підстави індивідуального та соціального буття: людина гуманна жила в оточенні як гуманних, так і хижих істот і тому сприймала представників свого племені як наділених взаємовиключними

якостями – мир та злагода, а з іншого боку – смертоносна агресія.

Зазначена ситуація виявила поєднання двох полярних принципів – принципу цивілізації як лакуни безпеки, і принципу смертельної небезпеки зовнішнього середовища, в яку перетворювалася внутрішнє соціальне середовище під впливом «страху перед ближнім своїм».

Як зазначає Б.Ф. Поршнев, це і була та сама перша діпластія, той страшний абсурд («Я можу бути вбитий таким же істотою, як і Я»!), який привів до поштовху гомінізації тварини, що і стало детонатором вибухоподібного становлення людини [6].

На відміну від людини, тварини не можуть тривалий час існувати в ситуації поєднання протилежних психофізіологічних станів, що показав І.П.Павлов, дослідивши «експериментальний невроз тварин», який розвивався у собак в серії експериментів з навчання собак відрізняти коло від еліпса. Коли умови ускладнювали завдяки демонстрації на екрані метаморфоз, пов'язаних з тим, що еліпс і коло поступово переходили один в одного і їх розрізнення ставало дуже проблемним, то в результаті собаки або впадали в істерику, або в ступор.

Людина в даній ситуації може, як писав Гегель, оперувати протиріччями і парадоксами, в які був занурений протосоціум. Вся подальша онто- і філогенетична еволюція людини постала процесом деабсурдизації антропоморфної реальності разом з розвитком форм раціонального мислення, «виходом до світла», що супроводжувалося репресією внутрішньовидової агресивності, її пом'якшенням і перетворенням на елементи культу і культури, що плекає релігійна свідомість. Остання поступово виявила Вищу Істоту, Яка наділяється не тільки Всеблаготою рисами, а й здатністю нести страшну незламну кару для людини. При цьому саме діпластія виступала умовою і механізмом «сприйняття» Вищої Істоти, Яка в силу своєї нейтральної природи (оскільки виражає парадокс/абсурд та поєднує протилежності) постає як Вседержитель, інтегратор, гармонізатор суцього.

У результаті в людині розвилася здатність утримувати діпластію, трансформовану як в особливий психофізіологічний стан, так і в мислительну діяльність – процес поєднання і диференціації протилежностей, що вимагало наявності нейтральної сфери ідеального (*Ніщо, ефіру, фізичного вакууму*), в якій розв'язуються всі і всілякі суперечності, в якій мирно сусідять несумісні один з одним сутності, в якій реалізуються акти мислення, що виявляють незалежність від нейронно-речових структур людського мозку.

Викладене вище закладає теоретико-методологічний і прикладний фундамент *теорії абсурду*, яка базується на кількох положеннях.

1) Парадокс/абсурд виражає поєднання несполучених речей (єдиного і множинного, внутрішнього і зовнішнього, частини і цілого, континуального і дискретного, штучного і природного ...) в парадоксальний сплав – Ціле, яким постає світ і саме життя, яке реалізує синергізм спільно взаємодіючих явищ і процесів. Синергійність Цілого, в якому інтегруються несумісні речі, є парадоксальною, чудовою сутністю, таїнством, які має прийняти як конструктивний елемент сучасні науковці, якщо прагнуть піднятися на новий діалектичний виток розвитку, на якому парадокс як феномен релігійно-міфологічний повинен знайти належне йому місце в структурі наукових знань. І це має привести до синтезу науки і релігії (Ф.Капра), що знаходить вираз у становленні постнекласичної наукової парадигми.

2) Психофізіологічної метою розвитку людської істоти можна вважати досягнення стану функціонального синтезу півкуль головного мозку (коли знаково-вербальна інформація, яка сприймається переважно на рівні лівопівкульових психічних процесів, легко трансформується в образно-емоційну сферу правої півкулі, і навпаки), тобто підсвідомого і свідомого аспектів вищої нервової діяльності, що супроводжується процесами вербалізації і девербалізації, раціоналізації і дераціоналізації інформації, коли має місце процес взаємної трансформації знака і образу, слова і емоції. Це, в свою чергу, є наріжною умовою розвитку творчого мислення.

3) Будь-яке мислення в його істинній формі є виходом за межі актуальної даності –

конкретної ситуації, конкретного предмета – в сферу абстракції. При цьому поєднання конкретного і абстрактного відбувається по межовій – проміжній між ними – сфері, що виявляє парадоксальний зміст, оскільки неможливо сказати, кому з цих речей ця проміжна нейтральна сфера належить. І саме ця межа як принцип подолання відмінностей між актуальним і потенційним, конкретним і абстрактним виступає ідеальним механізмом мислення, яке в силу цього постає парадоксальною сутністю, що продукує абсурд [2; 3].

Єдність протилежностей на рівні функціональної узгодженості півкуль, з одного боку, реалізується як творчо-медитативний процес: як свідчать енцефалографічні дослідження, під час демонстрації парапсихологічних феноменів має місце висока функціональна узгодженість у роботі правої і лівої півкуль головного мозку людини; крім того, у стані медитації спостерігається, функціональна синхронізація півкуль, тобто півкулі у психофізичному сенсі виступають єдиним цілим.

З іншого боку, єдність протилежностей тут реалізується і на рівні логіко-семантичного освоєння дійсності людиною, що виявляється в операційній інтеграції, мовній дипластії, енантіосемії, парадоксі (двоїстості, парадоксальності смислів, яка проявляється, наприклад, у такій мовній конструкції, як оксимороні, прикладом чого може слугувати словосполучення «живий небіжчик», «сильна слабкість», «геніальна тупість») – притаманному лише людській свідомості психологічному феномену ототожнення двох елементів, які одночасно виключають один одного, що постає продуктивним психологічним механізмом орієнтації людини в оточуючому світі.

4) У своїй поведінці людина через відсутність парадоксального мислення часто не в змозі поєднати дві протилежні позиції (соціальні установки). Цей висновок знаходить відображення в теорії когнітивного дисонансу/когнітивній дистрибуції, а також в різних механізмах психологічного захисту. У момент когнітивного дисонансу людина що не може мислити парадоксально, прагне звільнитися від амбівалентної (двоїстої) парадоксальної когнітивної ситуації за допомогою спотворення дійсності (що можна проілюструвати байкою про «зелений виноград») [1, с. 200].

Отже, процес прийняття адекватного рішення, а також адекватне сприйняття дійсності вимагають використання парадоксального мислення: процес вирішення проблеми, прийняття рішення в цілому передбачає взаємодію двох протилежних аспектів людської психіки, які намагаються як перемогти один одного, так і знайти спільний «поведінково-когнітивний ґрунт». Цей висновок підтверджується розглянутою теорією когнітивного дисонансу, згідно з якою протиріччя між двома протилежними ідеями, на яких зосереджується людина, часто призводять до того, що одна з ідей або виштовхується чи спотворюється, або трансформується в напрямку смислового ряду ідеї-антагоніста. В результаті такого процесу людина втрачає здатність до адекватного сприйняття реальності як цілісної парадоксальної сутності. Тут маємо приклад «вирівнювання когнітивних потенціалів», коли вирішення проблеми полягає в процесі приведення до норми невідповідність між психічним відображенням і об'єктивною дійсністю, що, як правило, серйозно спотворює останню.

Цей процес має місце не тільки на логіко-поведінковому, психолого-світоглядному, а й на соматичному рівнях людського організму, коли нездатність людини поєднувати протилежні стани виступає причиною безлічі хвороб – психічних, психосоматичних і соматичних. У фізіології з цим пов'язана павловське «збивання мотивів» (конфлікт двох протилежних і однаково сильних мотивів поведінки), що виступає важливою умовою виникнення неврозів, які експериментальним чином викликаються сильним збудженням гіпоталамуса (при якому одночасно активізуються обидва його відділи) в процесі боротьби суперечливих прагнень людини [7, с. 11-13].

5) Саме парадоксальне мислення і здатність до парадоксальної поведінки дозволяють людині реалізувати синергетичний принцип метаморфозності світу, що виражає фундаментальний спосіб його актуалізації – рух і розвиток. Будь-яка метаморфоза, що втілює процес перетворення одного в інше, є навчально-виховним ресурсом, який сприяє розвитку особистості/самосвідомості, оскільки цей розвиток передбачає багатосторонні і

багатогранні процеси перетворення одного в інше [2]. Можна сказати, що будь-який феномен соціальної і психофізіологічної реальності (форми суспільної свідомості, феномени культури, громадські інститути, властивості нервової системи та ін.) реалізується як метаморфозні процеси взаємного переходу полярних, що взаємно виключають один одного, сутностей – дійсного і розумного, актуального і потенційного, образу і ідеї, збудження і гальмування, добра і зла, внутрішнього і зовнішнього, хаосу і порядку, життя і смерті ...

б) На рівні соціальної дійсності парадокс реалізується у контекст абсурду, один із проявів якого – вкрай нерівномірний розподіл в людському суспільстві багатства і влади, що привело людство на край екологічного колапсу. Але цей абсурд постає продуктивним механізмом формування людини як вільної самосвідомої істоти: якщо розвиток людини йде шляхом формування свободи/самосвідомості, то останні як парадоксальні сутності формуються саме в парадоксальних/абсурдних соціальних умовах.

Висновки. У зв'язку з цим можна говорити, що парадокс (абсурд) виявляє позитивну цінність для розвитку людини і суспільства і виступає одним з ключових соціальних феноменів, реалізуючи вищий сенс людського буття.

Література

1. Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию / Пер.с англ. М.А. Ковальчука под ред. В.С. Магуна / Э. Аронсон. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 517 с.
2. Вознюк А. В. Педагогическая парадоксология: аксиоматический, теоретический, прикладной аспекты : монография / А.В.Вознюк. – Житомир: Рута, 2016. – 540 с.
3. Вознюк А.В. К проблеме рационализации абсурда: опыт междисциплинарного исследования / А.В. Вознюк // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.19166, 30.06.2014
4. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде / А.Камю // Сумерки богов. – М.: Политиздат. 1989. – С. 222–318.
5. Мазяр О. В. (2019) Конец смысла: дезабсурдизация знака / О.В. Мазяр // Education Science and Psychology. – 2019. – (4 (54)). – Р. 3-11.
6. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. Издание второе, дополненное и исправленное / Б.Ф.Поршнев. – М.: Наука, 1979. – 232 с.
7. Свядош А. М. Неврозы / А. М. Свядош. – М.: Медицина, 1982. – 368 с.